

KÓDEXEINK SKOLASZTIKUS ELEMEI.

(Első közlemény.)

A magyar kódex-irodalom praktikus irodalom. Akik írják, soha sem dolgoznak azért, hogy olvasóikat gyönyörködtessék vagy pusztán elméleti okulásban részesítsék; fő-fő céljuk mindig az, hogy munkájuk az embereket a vallás-erkölcsi tökéletesedés útján Istenhez vezérelje s alkalmasokká tegye a legfőbb lényvel való egyesülésre. Az iratok egyre-másra hangsúlyozzák ezt a lelki egyesülést, de legtöbbit mégis a hozzá vívő «rögös útról», a tökéletlenségek, hibák és bűnök elkerüléséről, az erények gyakorlásáról, egyszóval az önmegtagadás és isteni szeretet műveiről, ezeknek fontosságáról, módjairól és következményeiről beszélnek. A klastromi olvasó «epesség»-eket, imádságszövegeket, énekeket, zsoltárokat vár írójától, szövegeket, amelyeket el lehet mondani, azután segítséget a maga élete nagy munkájához: üdvös tanácsokat és megerősítést, meggyőződésének és üdvösséges szándékainak izmosítását, vagy legalább is épségben tartását. Tanításokat vár tőle, de nem akármilyeneket, hanem olyanokat, amelyek őt az istenes, a bölcs életben, egyszóval: a bölcsességben istápolják.

A Debreceni kódex Gergely-napi prédikációja fölveti a kérdést: mi a bölcsesség? és a következő választ adja: «A bölcsesség nem egyéb, hanem isteni és embéri dolgoknak esmereti, ki egyesödött a jó életnek tanuságához.» A meghatározás minden bizonynyal homályos, de szerencsére ismerjük az eredetijét Temesvári Pelbárt *Pomerium*ából — ott ez a meghatározás olvasható: «Sapientia est divinarum, humanarumque rerum cognitio studio bene vivendi ordinata.»¹ A «ki egyesödött a jó életnek tanuságához» tehát annyit tesz, hogy: «a jó élet tanulásával (jobban mondva: a jó életre való törekvéssel) egyesült.»

Azt mondja a kódex, hogy ebben a «magyarázat»-ban három dolog «jelöntetik.»

¹ *Commune de Stis Conf. doctoribus*, s. I. B.

«Első az isteni esmeret a bizony (= igaz) hitnek miatta. Második: az emböri idvösségnek keresése. Mert a mondatik bizony bölcsnek, ki mind az ő idvösségét, mind az egyebekét tudja keresnie. Harmadik: a jó élet. Mert Szent Bernáldnak mondása szerént a tekéletös bölcsesség ez: eltérni a bünöktől és jót tenni.»¹

Pelbárt szabatosabban s részben másképen is adja elő a dolgot.

«A definitióból kitetszik, milyen embert lehet valóban bölcsnek mondani. Azt, aki először is az Istent ismeri az igaz hit által. Annakokáért mondja Ágoston: Nélküled, Uram, bolondság a bölcsesség, téged ismerni annyi, mint tökéletesen tudni. Másodsor valódi bölcsnek az mondható, aki ismeri magát és ért az üdvösség kereséséhez. Erre vonatkozik a glossator mondása: Először is az életet kell megjavítani. Mert a bölcsesség kezdete az Úr félelme. Aztán keresni kell a bölcseséget, vagyis azt, hogy miben áll az igazi üdvösség. Harmadsor: azt mondhatjuk igazán bölcsnek, aki megismervén az Istent és önmagát, jól él. Erre vonatkozik a hozzáadás: «studio bene vivendi ordinata.»²

A valódi bölcsesség tehát a jó élet, amely az Isten és önmagunk megismerésén alapszik. A kódex azt mondja róla, hogy az Égnek olyan drágalatos ajándéka, melynél csupán a szeretet értékesebb; sőt, amennyiben a szeretetet is magában foglalja, véghetetlen értéknek tekintendő.³

Nem fontos, de figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a kódex a *bölcs* és a *bölcsesség* szót nem mindig használja ebben az értelemben. A kódex-írók egyaránt «bölcs»-nek nevezik a sapiens-t, a doctus-t és a philosophus-t. A «bölcsesség» nemcsak a sapientianak neve, hanem a philosophiáé és a tudományé is egyúttal. A «doctores physonomicae artis» a Tihanyi kódex 105. lapján «természettudó bölcsék»-nek van fordítva. Sz. Ágoston az Érdy-k. 516. lapja szerint bölcsességével győzte le a hitetlen eretneköket. Ugyanott szó van a «szegény, együgyű, tudatlan emberi állat» sorsáról, akinek «nagy munkával és véres verejtékkal naponkéd úgy kell vonni, mint az baromnak.» És, azt írják, ezért jó, ha az ember menekszik a tudatlanságtól s «valami mesterséget vagy bölcsességet» tanul. Noha viszont megint «bolond balgatagság,» hogy sokan azért «indultatnak tudományt és bölcsességet tanulni, hogy... gazdagságot gyejthessen, marhás lehessen, uraságot lelhessen ez ilyen bölcsességet.»

Az Érsekújvári k. szerint Alphorabius, az astrologus, akkép állapította meg Costus király és felesége «nativitás»-át, hogy

Indíta sok cseleködést,
Ez dologról mestörködést,

¹ Debr. k. 209—210. l.

² *Commune de Stis Conf. doct.* s. I. B.

³ Debr. k. 211—212. l. V. ő. Pelb. i. h. E.

míg végre «bölcességének miatta», azaz csillagjósító tudománya vagy élelműsége által «ő lettek napjára juta.»¹

Ugyanott a 485. lapon egy rövid latin idézet olvasható: «Hic est deus, hic est philosophia mea»; az idézetnek pedig a magyar szövegben a következő két sor a megfelelője:

Ez énnékem nagy istenem,
Tökéletes bölcseségem.

A Debreceni kódex így fordítja Pelbártnak azt az állítását, hogy Sz. Katalin «omnes septem artes liberales sciret»: «Az szabad tudományokban igen bölcs vala.»² Viszont egy másik észrevételét, hogy «philosophi sic eam definierunt,» akkép értelmezi, hogy «még a pogány bölcsök is így felelnek.»³

Jellemző végül az a mód is, ahogy Aristotelest szokták idézni. A skolasztikusok tudvalevőleg fölöslegesnek tartják a Stagirita nevének folytonos emlegetését. Nekik Aristoteles egyszerűen «a filozófus», rendszerint mint ilyenre hivatkoznak rá, s ehhez képest idézeteiben Pelbárt is legtöbbször beéri egy-egy «teste philosopho», «philosophus dicit» vagy egyéb hasonló kifejezéssel. A kódexnek nincs a philosophusra külön szava; egyszerűen bölcsnek mondja, de megkülönböztetéstül a Prédikátortól, a biblia bölcsétől, jelzőt ragaszt hozzá és «pogány bölcs»-et csinál belőle. Így lesz Aristotelesből nem «a bölcs», hanem «a pogány bölcs» a magyar kódex-irodalomban.⁴

A terminusok jelentéseinek ez a szaporasága pusztán nyelvi jelenség s egyáltalán nem tanúskodik a fogalmak összezavarásáról. A kódex valójában kétféle tudást ismer: olyat, amely anyagával kiegészítő részét alkotja a bölcseségnek, vagyis az embernek segítségére van az üdvösség munkálásában, és olyant, amely ezzel a munkával nincsen kapcsolatban. Amaz nagy ékessége az egyház doktorainak, emez a világi tudomány, amelytől a tökéletességre hivatott lelkeket nem lehet óvni eléggé. A kódex nem barátja a világi tudománynak. Nem mintha a világi tudás magában véve nem volna tiszteletre méltó és jó dolog,⁵ hanem mivel könnyen felfuvalkodottá

¹ Érsekujv. k. 451. l. V. ö. Per suam astrologiam (más forrás szerint: per suam astrologiam suique ingenii perspicacitatem) usque ad diem natiuitatis... peruenit. Horváth, RMKT. I. köt. 382. l.

² Debr. k. 530. V. ö. *De Stis, de S. Catharina* s. 1. D.

³ Debr. k. 209. V. ö. *De Stis, de Conf. doct.* s. 1. B.

⁴ V. ö. Tihanyi k. 80. «Mert úgymond az pogány bölcs» (Pelb. *Stell.* lib. 4. p. 1. a. 2.: quia teste philosopho. VIII. Eth.) Tihanyi k. 260. «Úgymond az pogány bölcs». (*Stell.* lib. 1. p. 2. a. 3. c. 1.: Nam philosophus II. lib. phys. dicit.) Tih. k. 63. «Mint az pogány bölcs mondja secundo libro fisicorum,» stb.

⁵ V. ö. Pelbárt, *Stell.* lib. 7. p. 3. art. 2. Praeterea omnis scientia de numero bonorum honorabilium est. I. de anima.

tesz és az embert elvonja az égiektől. A Debreceni és az Érdy-kódex elbeszéli, hogy a fiatal Szent Jeromos, miután a diák szólást Donatus, a «levélszörzést», vagyis a retorikát, Victorinus mestertől megtanulta volt, annyira kedvet kapott a klasszikusokhoz, hogy éjjel-nappal «Tullius és Plátó nevű mesternek könyveket» bujta, viszont a prófétáknak mondásit igen sajtalanoknak találta. De meg is bűnhődött érte: nagy betegségbe esett és közel volt a halálhoz. Nem pusztult el, csak elrűült és réületében Isten bírói széke elé ragadtatott. Ott megkérdezték tőle: mi dolgos volna? Azt felelte: keresztény vagyok. De a felséges bíró rárivallt: Hazudsz, nem vagy keresztény, a Cicero népe közül való vagy. És legott lefogták s úgy «megkalapárlák», hogy kínjában megesküdt: soha többé pogány bölcsek könyveit nem veszi kezébe. Erre eleresztették, s magához tért. Akkor látta, hogy a válla bőre mind felhasadozott a nagy vereségtől.¹

Szent Ferenc a Jókai-kódexben «miképpen másod Jób» figyelmezteti fiait, hogy mily veszedelmes a «világi tudománynak borát inni.»² Akik ezzel élnek, elvesztik érzéküket az igaz bölcsesség iránt, megvetik és nevetik az evangéliumi együgyűséget «és gyeccsölködni kezdnek embereknek gyicséretiben és tudománnak nevében. És bölcsességbelől avagy okosságbalól bíznak.»

De Ferenc tudvalevőleg nemcsak a világi tudomány borát tartotta veszedelmes részegítő italnak. A Poverello úgy látja, hogy az egyházi tudomány szintén könnyen fejébe száll az embernek és elszakítja lelkét fő-fő céljától, az üdvösségtől. Nem kell ugyanis elfelejteni, hogy a tudós gög az egyházi tudósok egy részének is betegsége; viszont mások annyira túlbecsülik a tudást, hogy valósággal életük céljának tekintik; holott maga a tudomány senkit sem üdvözít, és akik «tudománnak kidességével vezetettek, türelemnek napján lölik hivan (= üresen) kezeket».³

Mindezt pedig a kódex szerint nem azért mondja a testvéreknek, mintha «szent írásnak olvasása neki nem kellene»; hanem hogy a «tanuságnak felettébb való gondjá»-tól elvonja őket. Mivelhogy «akarja vala őket inkább szerelmmel jóknak lenni, hogysesem mint tudománnak kidességével kevélyeknek.»

Mindenki látja, ez a gondolkodás a misztika eszejárása és tökéletesen egyezik az *Imitatio Christi* tanításával:

«Mit használ a titkos és homályos dolgok feszegetése, amelyek nem tudásáért az ítéletkor nem fognak vádolni bennünket? Nagy esztelenség elhanyagolni a hasznos és szükséges dolgokat és helyettük haszontalanokra

¹ Debr. k. 311—312., Érdy-k. 561.

² Jókai-k. 125.

³ U. o. 109.

és károsakra igyekezni... Mi gondunk a nemekre és fajokra? (I. k. 3. fej. ...Jobb renden van dolga az alázatos pórnak, aki az Istennek szolgál, hogyszem a felfuvalkodott filozófusnak, aki magáról meglefedkezve az ég forgásán tőri fejét. Ha a világnak minden titkát ismerném is, de nem lennék Isten szeretetében, mi hasznát látnám Isten előtt, aki cselekedeteimből fog megítélni?» (I. k. 2. fej.)

• Sajnos, az *Imitatio*ból mindössze néhány fejezet jutott át a magyar kódexekbe s az idevágókból egyedül az első könyv egy-két bevezető sora; de ez a kevés (Lobk.-k. 31—36.) untig elég volt az olvasók kellő tájékoztatására.

«Az édős Jézusnak ő szava: aki akar én utánam járni, tagadja meg ő magát...és kövessen engemet. És továbbá: aki engömet követ, nem jár setétségben... Kikkel intetönk, hogy az ő erkölcsét-példáját kövessük, ha akarunk bizonynal megvilágosodnia. Azért a mi felségös (= legfőbb) tudományunk legyen: a Krisztusnak tudományát, azaz életét és erkölcsét gondolnia és elmélködni». «Mit használ teneköd mélyen a Szentháromságról véleködni, ha alázatosság benned nem leend, kinek okáért utálatos vagy a Szentháromságnak? Bizonyába a bölcs beszédök (= alta verba) nem tesznek embört szentté és igazzá, de a jószágos élet teszön az Úr Istennek kellemetössé. Inkább kívánök büneimről való sírást, hogynem mint tudnom az ő megmagyarázását-mivoltát (= definitionem). Mert ha tudnád mind a teljes bibliát kívül és minden pogány bölcseknek mondásit, mit használna mindez az Istennek malasztjánálkül és szeretetenekül? Hívságnak hívsága és mindönök hívság attul megválva: szeretnie az áldott Istent és csak ő neki szolgálni.»

A misztika merev, szélsőséges álláspontjáról pusztá fényűzésnek és fölösleges dolognak látszik a tudomány. Szerencsére a tapasztalás és az élet másról tanúskodott. A legnagyobb misztikusok egyúttal jeles bölcselök is voltak, és maga a misztika lépten-nyomon rászorul testvérére, a filozófiára. Kicsinyelhetette, de nem tudott ellenni nélküle, kénytelen volt leereszkedni hozzá, kölcsön kérni tételeit és megállapodásait, hogy a maga közönségét fontos kérdésekben tájékoztathassa, vagy hitében megerősíthesse.

A magyar kódexbe szintén így szüremlik be a skolaszтика. Nem jön önálló fejtegetésekkel és rendszeres dolgozatokkal; alkalmilag itt is, ott is prédikációkba, elmélkedésbe, legendába szoritva szólal meg egy-egy tétele, argumentuma, okoskodása. Nem is tárja fel mélységeit: amit magával hoz, pusztán a maga népszerű teológiájának közhelyei. De ez a kevés is jellemző az olvasók érdeklődésére és szellemi színvonalára.

A középkori klastromi embert, a kódex-írórt mindenek fölött az Isten-problémák foglalkoztatják. Az iratok elég idevágó kérdést megpendítenek, viszont felötlő, hogy egyáltalán nem foglalkoznak Isten létének bizonyításával. A kódex nem ismeri az atheismus nyavalyáját: annak a közönségnek, amelyhez szól, nem probléma az ens absolutum valósága. Egészen

más dolgokról van szó: a mono- és a polytheismusról, az Istenség attributumairól, a Szentháromságról. A polytheismus ellen az Érsekújvári kódex verses legendája Aristoteles mondására hivatkozik, hogy: «pluralitas principum non est bona, tantum unus est princeps. XII. Metaph.:

Hogy sok urnak nem jó lenni,
Azért csak egynek kell lenni.¹

Kimerítőbb az Érdy-kódex érvelése (662.):

«Ha azért több istenek volnának, avagy egyenlő felséges jók volnának és hatalmasak, avagy nem. Ha egyenlők: hát senki fejedelem nem volna és egyik sem volna felséges (= legfőbb) isten». (Itt megszakad a syllogismus. A kódex elhallgatja, hogy mi lenne, ha a minor második fele állítatnék. E helyett így folytatja:) «Kiről nyilván ír Aristoteles XII. Met.: Semminemű állapotoknak nem illik gonoszul szereztetniök. Annakokáért mindenek szereztetnek egy első eredetre, kitől függnek létel szerént menny, föld és az egész természet. Gonosz azért az fejedelmeknek sokasága; illik, hogy egy fejedelem legyen, ki mindeneknek istene».

A karthauzi szemelláthatólag egyszerűsíteni akarta azt a dilemmát, amelyet forrásában talált. A *Pomerium* megfelelő helye (*De Stis, de S. Catharina* s. III. G.) részletezőbb és teljes egészében közli az okoskodást:

Si plures essent dii, aut unus haberet aequalem bonitatem, quam alter habet, aut non. Si haberet: sequitur, quia, quod per superlativum dicit, uni soli convenit, et unus non est melior altero: ergo neuter esset summum bonum et per consequens non esset deus ille nec iste. Si autem non habet unus aequalem bonitatem alteri, ergo iste non est deus.

Meg kell azonban vallani, hogy az idézet fogalmazása Pelbártnál sem kifogástalan. Az utolsó propositio (*Si autem non habet unus aequalem bonitatem alteri: ergo iste non est deus*) betű szerint véve hibás értelmet ad; legalább is meg lehet magyarázni, hogy a karthauzi fönnakadt rajta, nem tudott vele mit csinálni, tehát egyszerűen elhagyta.

De mellöz a kódex oly dolgot is, amelyet könnyen és jól értékesíthetne. A magyarban nyoma sincs annak a világos és népszerű argumentumnak, amellyel Pelbárt a maga okoskodását folytatja:

Item cum deus sit omnipotens, si ergo unus poterit facere de alio, quod ille non possit: ergo ille alius non erit deus; vel si non potest, ipse non est omnipotens, et per consequens nec deus.

Pelbárt csak ezután vonja le a végső következtetést: «Ezért mondja a filozófus, XII. Metaph., hogy entia nolunt male disponi, tehát minden egy első elvre viendő vissza, ettől függ az ég és az egész természet. A 'több fejedelem' nem alkalmas; azért is legyen mindeneknek egy fejedelme: az Isten.»

¹ Érsekújv. k. 464—465.

Ugyancsak a polytheismus cáfolásával van kapcsolatban az Érdy-kódexnek egy másik helye (662.), amely a következő okoskodást adja pogány doktorok szájára:

«Több az [felette] jók, hogynem az alábbvalók; illik kedég, hogy az mindennél jobbat Istennek tulajdonóhok. De az felette jók nagy sokan vannak és nem csak tulajdon egy; azért tudó dolog, hogy sokan vannak az istenek és nem csak egy.»

Amint látható, a doktorok elég értelmetlenül beszélnek. Tudni kell azonban, hogy az egész érvelés a Pelbárt következő syllogismusának (u. o.) félremagyarázása:

A több jó jobb, mint a kevesebb.

De az Istenről mindig a «jobb»-at kell hinni.

Tehát helyesebb több, sőt számtalan istent hinni, mint egyet.

A nehézséget a karthauzi ugyancsak Pelbárt. nyomán akkép oldja meg (u. o.), hogy az ellenfél főtétele csakis a teremtményekre, a véges dolgokra érvényes; azoknak a jóságát igen is lehet gyarapítani újabb jóság vagy jóságok hozzáadásával. De nem mondható ugyanez az Istenről mint végtelen jóságról, mivel a végtelen fogalma kizár minden hozzáadást és növekedést. «Mikoron valaminemű jót jobbnak mondunk, bizony az, mikoron több jót tésznek hozzá. De nem mondatatik azonképen lenni az végtelen jóban, ki Isten az.»¹

A kódex-író nem vette észre, hogy az ilyen helyeket laikus olvasói számára nem elég pusztán lefordítani, hanem meg is kellene magyarázni. A kódexekben gyakrabban lehet találkozni a «rövidség» hasonló eseteivel. Itt is, ott is felbukkan egy-egy filozófiai tétel vagy fogalom, amelynek kifejtését hiába várja az olvasó. A verses Katalin-legendában az Isten tökéletességének és örökkévalóságának ügye mindössze a következő pár sorban van elintézve:

1. Deus est substantia aeterna. XI. Metaph.

Mert az Isten örök állat
És végezetet nem vallhat.

2. Est etiam deus ens, quo melius excogitari non potest. XII. Metaph.

Az isten oly nagy állat,
Hogy jobbat senki nem gondolhat.²

Az Érsekújvári kódex 151. lapja minden előzetes vagy utólagos fejtegetés nélkül közli, hogy az «ur Isten nem foglal időt, sem helyet be nem vészen», holott iskolázatlan gondolkodással a tétel értelmét teljesen lehetetlen kitalálni.

¹ V. ö. Pelb. i. h. F. In creaturis, ubi est augmentum bonitatis per additionem alterius boni, veritatem habet, quod plura bona sunt meliora, quam pauciora; non autem habet veritatem in bono infinito, quod est deus.

² Érsekújvári k. 465.

Sokkal érdekesebb az Érdy-kódex 115. lapján olvasható rövid töredék az Isten tökéletességének megismeréséről. A kis szövegrész arra mutat rá, hogy a teremtett dolgokból a Teremtő bölcseségére és nagyságára lehet következtetni.

«Tekétsd meg mennynek, földnek faragását és teremtését, és megismeröd az Igének mivoltát, nagyvoltát, ki miatt ilyen nagy dolgok lettenek. Tekétsd meg napnak, holdnak fényösségét, mennynek ékességét, földnek termősségét, időnek folyását, veteménynek szaporaságát... Ha minden teremtett állatoknak szertartásit előve forgatnám, csodálkoznék rajta minden elme, minemő az Ige, ki miatt lettenek mindezek. Valamit embernek szíve, szeme és elméje felfoghat, mind az Igének miatta lettek. Azon Igének miatta lettenek az mennyei szent angyalok és arkangyalok, hatalmas angyalok, székes angyalok, uralkodó angyalok, parancsoló angyalok, továbbá az Igének miatta lettenek mindenek. Mindezekből ismerheti meg minden ember, minemő legyen az Ige, ki miatt lettenek ilyen nagy és csodálatos dolgok».

A filozófusok szerint az Isten megismerésének három útja van: az állítás, a tagadás és a fokozás útja (via affirmationis, negationis, eminentiae.) Az első út abban áll, hogy mivel Isten a teremtményeknek teljes oka, a teremtmények tökéletességeit, ha nem is azonos értelemben (univoce), de hasonló értelemben (analogice) Istenről is lehet állítani. A második út azt jelenti, hogy mivel az isteni lény teljességgel más valami, mint a tapasztalati lények, vagyis végtelen és érzékfölötti (transcendens): minden tapasztalati meghatározottságot kizár, efféléket tehát néki tulajdonítani, róla állítani nem szabad. Végre a harmadik út értelme az, hogy az isteni lény a világnak minden tökéletességét végtelenül magasabb fokban tartalmazza s ezenkívül még nem is sejtett gazdagságokat és mélységeket rejt magában.

Érdekes, hogy a három út közül kettőnek a gondolata szintén megjelenik az Érdy-kódex egy legendájában (507.)

«Szent Dienes doktor magyarázja, hogy *némiképpen* minden nevezető jót, jószágot és minden méltó felséges dolgot bizonyíthatni és méltóan prédikálhatni (= állíthatni) ur istenről, és másképpen (= másfelől) mindent tagadni, hogy nem bizon, avagy nem úgy vagyon. Magyarázó írás úgy mond róla, hogy egyikben sem mondanak hamissat; mert jóllehet minden jót méltán szólhasson ember az ur istenről, ki ur istenhöz illendő: de miért emberi elme meg nem foghassa az ur istennek mivoltát, semmit voltaképpen nem tud róla bizonytalán mit mondani, hanemha mikoron odajutand és színről színre látandja».¹

¹ Vö. *Leg. aur.* De S. Bartholomaeo. A. Et vult ostendere Bartholomaeus secundum intentionem Dionisii, quod una consideratione possunt omnia affirmari de deo, alia consideratione magis proprie negari. (Vargha D. szerint az Érdy-k. Bertalan-legendája a *Catalogus SS.* után készült. V. ö. Synopsis legendarum, pag. 9. Ez azonban tévedés. A fenti soroknak és még több másnak semmi nyoma a *Cat. SS.*-ban).

Hasonló érdekes részlet szól a Szentháromság titkáról. A dogma szerint «egy az Isten állatjában, három személyében: Atya, Fiú, Szentlélek. A Fiú az Atyától öröktől fogva születik, a Szentlélek az Atyától és Fiútól öröktől fogva származik». A tudós tudja, hogy a nagy misztériumot az emberi elme meg nem értheti; de már ősidők óta próbálgatják, hogy legalább némileg megvilágítsák és hozzáférhetőbbé tegyék az értelem számára. Vajon hogyan szülheti az Atya a Fiút? A János-evangelium Logosnak, Verbumnak, Igének mondja a második isteni személyt, tehát a «szülés» csak úgy érthető, hogy az örök, a végtelen lény, az Isten önmagát mondja, vagy jobban mondva: gondolja. Ez a «szó» — vagy jobban mondva: gondolat — a Logos, a Verbum, az Ige, a Fiúisten. Most aztán vigyázni kell! Először is: ha a végtelen lény önmagát gondolja, akkor csak öröktől fogva gondolhatja, mivel az abszolútumban nem eshetik változás. Másodszer: ha a végtelen lény önmagát gondolja, a gondolat kell, hogy magában foglalja a végtelen lény teljes mivoltát, vagyis maga is isten legyen. Harmadszor: mivel a gondolat a gondoló alanyban van, azzal egy és tőle a valóságban el nem választható: a Verbum is az Atyában van, vele «egylényegű», «egyállagú», azaz «állatjában egy» és azonos.

De a végtelen lény nemcsak gondolja, hanem szereti is az Igét, s az Ige is akarja, szereti az ő gondolóját, az Atyát. És ez a szeretet: a Szentlélek. Isten ő is, mivel a végtelen lény egyszerű, nem áll részekből, nincs accidente: ami benne van, az az ő lényege, az ő maga. A Szentlélek tehát époly elválaszthatatlan az Atyától, mint a Fiú, s époly egylényegű vele, mint amaz...

A dogma szerint az Atya, Fiú és Szentlélek ugyanaz egy Isten, mégis három személy, amely «realiter», vagyis valósággal különbözik egymástól. Megkülönbözteti őket az a viszony (relatio), amelyben vannak egymással: az, hogy az egyik atya, a másik fiú, a harmadik a két elsőől származik: az atyaság (paternitas), a fiúság (filiatio) és a spiratio. Ez az a három ismérv vagy sajátság (proprietas v. notio hypostatica seu personalis), amely őket Aqu. Szent Tamás szerint (1. p. q. 32. art. 3.) külön-külön személyekké avatja.

A magyar kódexek közül az Érdyben (653.) találkozunk hasonló gondolatokkal.

«Nincsen ellene és szegedelmére az isteni méltóságos természetnek, miért az isteni természet egy állatjában és három lényen személyében. Példa róla, miképen a embernek ő lelke egyetlen állatjában és három örök avagy hatalmak vannak ő benne, különben tulajdonságképen, tudnia illik emléközet, értelem és akarat». Az Istenben is lehet ilyenféle háromság. «Mert az ur istenben kezdettől fogva volt bölcsesség avagy ige, miképpen az gondolóban gondolat, ki mondatik megmaradandó igének, kit mi mondunk Istennek

fiának. Vagyon esmég szeretet, kivél Isten erekké szerette az ő bölcsességét, igéjét, avagy fiát, és a fiú ő atyját. Miért kedég Aristoteles mondása szerént VII. Meta. semmi változandóság [= accidens] nem leletetik az ur istenben, azért megbizonyultatik, hogy mind az bölcsesség avagy íge, mind az ő szerelme istenben egy állatok legyenek. De csak tulajdonságnak személye és ismereti szerént különbek». ¹

A befejező mondat szemelláthatólag hibás fordítás. Pelbárt, akitől az egész hely származik, következőkép adja elő a dolgot. Az, hogy Istenben három személy legyen, nem ellenkezik az ő természetének egyszerűségével, mivelhogy az isteni lényeg egy és ugyanaz a három személyben, amelyek csak sajátságai által — *suis proprietatibus* — különböznek egymástól. Az emberi lélekben, noha egy, szintén három tehetség (potentia) van, s ezek is sajátságai által különböznek, tudniillik emlékezet, értelem és akarat. Hogy pedig az Istenben három személy van, bizonyos abból, hogy Istenben öröktől fogva volt bölcsesség avagy íge, ahogy a gondolóban van a gondolat. És ez az íge az Isten Fia. De van benne szeretet is, mivel az Isten öröktől fogva szerette fiát és a Fiú az Atyát. Aztán az Istenben nincs helye semmiféle accidensnek. (VII. Metaph.) Következésképp az Istenben a bölcsesség és a szeretet maga az egyazon isteni lényeg. Mindazáltal különböznek egymástól személyi ismerveik és sajátságai által (*suis notionibus et proprietatibus personalibus*). ²

Nagyon gyakran esik szó a kódexben Istenről mint a világ teremtőjéről. Az Érdy-k. 305. lapján olvasható Zsófia-legendabeli részlet «első ok»-nak nevezi a végtelen lényt («kit az régi római bölcsék és fejedelmek bizonynyal megismertek» volt), de adós marad a fogalom kifejtésével. Közlebb visznek hozzá azok a szövegek, amelyek a világ teremtésével foglalkoznak. Az Érsekújvári verses legendájában a pogány doktorok Aristotelesre hivatkozva foglalnak állást a világ öröktőlvalósága mellett (487.):

«Aeterni non est aliqua causa. XII. Metaph. Sed species rerum sunt aeternae et specialius mundus est ab aeterno. Octavo physicorum. Ergo rerum et mundi non est aliqua causa.

Mert Aristotiles vallja
És nagy bölcsen bizonyítja,
Hogy ez világ volt erekké.

Ott a kérdés azzal dől el, hogy a pogány Aristoteleszel szembeállítják Vergilius tekintélyét. Ellenben az Érdy-k. (662.)

¹ Érdy-k. 663.

² De S. Catharina s. 3. H. — A Döbr.-k. 483. I. olvasható Szent-háromság-mese csak annyiban 'skolasztikus' emlék, amennyiben két skolasztikus kifejezés: «in se» és «ad extra spectatus» fordítása van benne. V. ő. RMKT. I. k. 2. kiad. 500. l.

folyóbeszédben írt Katalin-legendája már okoskodással igyekszik érvényt szerezni a keresztény igazságnak.

«Hogy kedég ez világ teremtött állat légyen és nem erektől való, meg bizonyultatik pogány bölcseknek is mondásokból. Úgymond Aristoteles I. coeli, cap. ultimo: Az véghetetlenhez semmit nem tehetnek, sem tőle el nem vehetnek. Másod helyen VIII. phy. meg úgy mond: Az véghetlent senki meg sem foghatja, meg sem mérheti. Ha azért az világ véghetetlen kezdettől (!) fogva való volna, következí, hogy semmi változás, semmi fogyasztás sem az égnek forgásában, sem ez világon nem volna, továbbá sem születet, sem halál nem volna. De íme látjuk, hogy az égnek forgása naponkéd változik és ez világ naponkéd fogyatkozik, és minden állatok születnek és meghalnak. Azért következí, hogy kezdeti vagyon. Hogy kedég nem ennen magától, mert semmi magát nem teheti: azért az egy erek istentől.»

Az okoskodás föltétlenül zavaros. A kódex részben félreérti, részben egybezavarja a forrásában olvasható argumentumokat. Pelbárt így okoskodik: Ha a világ nem teremtetett, akkor nem volt kezdete; ha kezdete nem volt, akkor létezése a végtelenbe nyúlik. De Aristoteles szerint, I. celi, cap. ult., a végtelenhez semmit sem lehet hozzáadni. Amihez ugyanis hozzá lehet adni valamit, az a hozzáadás által megnagyobbodik. Már pedig a végtelennél nagyobb semmi sem lehet. Tehát a világ tartamához sem lehet semmit hozzáadni. Ez azonban nyilván hamis állítás, mivel az ég forgásához napról napra új fordulat járul. Világos ebből, hogy a világ nem öröktől való, hanem időbeli. (De S. Cath. s. 3. F.)

A *Pomerium* második érve (id. h.) a változandóságból van merítve. A világ nem lehet öröktől való, mivel változandó. Ugyanis a «változandó» és «örök» ellentétes fogalmak.

«Végre: Aristoteles szerint lehetetlen, hogy valami végtelen dolgokat foglaljon magában. Azonban, ha a világ örökkévaló, ebből az következik, hogy benne a folytonos nemzés következtében végtelen számú igavonó barom, állat és ember volt, s következésképp az emberi lelkek sokasága is, mint romolhatatlanoké, végtelen, úgyhogy (a végtelen nem lévén meghatározható szám) Isten sem tudná őket számon tartani (különben meghatározott lenne a számuk). És következnie, hogy a barmok és emberek összes testeit mint végtelen sokaságút sem az ég, sem a föld nem bírná befogadni. Világos ebből, hogy a világ alkottatott. És mivel nem önmaga által, mivel-hogy magától semmi sem lesz, tehát az Isten által alkottatott.»

Magának a teremtésnek mibenlétéről nincs a kódex-írónak mondanivalója. Mindössze egy ellenvetéssel és annak részben való megfejtésével találkozunk (u. o.):

«Istennek akaratja volt ez világot teremteni... Azért az olyan akarat Istenben kezdettől fogván volt-e, avagy nem? Ha azt mondod, hogy kezdettől fogva volt, hát ez világ nem teremtetött, de kezdettől fogva való; ha kedég az akarat Istenben nem volt kezdettől fogva, hát az Istenben változandóság vagyon.»

Felelet: «Az ur Isten valamit akar, avagy akart tenni és teremteni, kezdettől fogva volt akaratjában, szörsz szerint kedég mindeneket alkalmas

idő szerént teljesített be... Példa róla, mint mikoron egy ifjú ő ifjúságában elvégezi, hogy mikoron XXX esztendő korabeli leend, szerzetbe mégyen. Annak előtte nem mondatik szerzetősnek, miért elgondolta, hanem ha beteljesíti. Azonképpen mondatik lenni az ur Isten akaratjának, jóllehet nagyobb tekéltességgel; mert embernek akarátja elváltozhatik, de az ur Istené soha nem.»

A forrás kimerítőbben tárgyalja a dolgot.

«Ha Istennek akarata volt a világot teremteni, tehát ez az akarat vagy öröktől fogva megvolt az Istenben, vagy nem. Ha öröktől fogva megvolt, tehát a világ is öröktől fogva volt, mivel Isten akarata mindig teljesedik és: posita causa sufficienti et actuali ponitur effectus. II. Phys. Ha ellenben amaz akarat az Istenben nem volt öröktől fogva, következik, hogy Isten nemakaróból akaróvá lett, tehát Isten változik akarásában s a tétlenség állapotából cselekvésbe mégyen át, mivelhogy elkezdett teremteni valamit, aki előbb nem teremtett volt. A két föltevés közül azonban egyik sem fér Istenhez. Világos tehát, hogy a világ egyáltalán nem teremtett.»

Felelet: «Amit Isten alkotni akar, azt öröktől fogva akarta, de úgy, hogy majd csak az ő bölcsesége által eleve meghatározott időben fogja létre hozni. És akkor aztán létre is hozza. Épúgy, mintha én ifjúságom kezdetétől fogva mindig abban a szándékban lettem volna, hogy életem harmincadik évében, és nem előbb, szerzetbe lépek. Ekkép Istenben nem esik semmiféle akaratbeli változás, mivelhogy öröktől fogva azt akarta cselekedni, de úgy és abban az időben, amelyben amaz akaratát véghezvinni elhatározta. Aztán Isten a tétlenség állapotából sem mégyen át cselekvésbe, mikor nemalkotóbból alkotóvá lesz, ahogy nem változik most sem, mikor napról napra egyet-mást alkot, mivel az Isten teljességgel egyszerű lény, aki saját mivoltával cselekszi, amit cselekszik. Azért mondja Boethius, De consol.: Stabilis in se manens dat cuncta moveri.» (Id. h. E.)

Természetes, hogy a kódex a teremtett világról nem volt a legjobb véleménnyel. A klastromokban szüntelen a világ rossz hatásairól, javainak és örömeinek mulandóságáról, hazug voltáról és veszélyességéről beszéltek. Az egészzet csupán abból a szempontból tarthatták jónak, hogy általa az istenség bőséges alkalmat szolgáltat kisértések legyőzésére, önmegtágadásra s erények gyakorlására, türelemre, alázatosságra, egyszerűval érdek-mek szerzésére. A világ a klastromoknak egyszerűen ellenség, amelyet meg kell utálni, szünetlen harcban le kell gyűrni és végül örömmel elhagyni. A szerzetesek bajosan gondolhattak arra, hogy az Alkotó csodás, hibátlan remekével állanak szemben; annál többet arra, vajon Isten nem teremthette volna-e jobbnak, tökéletesebbnek, vagy éppen teljességgel tökéletesnek.

A Tihanyi kódexben találunk egy ilyen helyet. (95—96.) Az író az Istenanyáról beszél: ha «az Uristen asszonyunk Máriát jobban és szebben terömthette volna-e annál, amint terömttötte?» És e közben merül fel a következő gondolat:

«Úgy mondanak az szent doktorok, hogy az Isten mindön terömött állatot végheetlen jobban terömthetött volna az történet szerént való tekéltösségben; de az állat szerént való tekéltösségbe nem tehetette...»

Ennek megértésére vegyünk példát: Az Isten nem teheti, hogy az egy szám több volna egynél, továbbá az kettő hogy több volna kettőnél, az három háromnál, az négy négnél. Így mondom az több számokról is. Ezt megtehetné, hogy többé tehetné az egyet egynél: de ottan nem volna egy; az kettőt kettőnél: de ottan nem volna kettő. Így mondom az többiről is. Ugyanezönképpen jóllehet az uristen az bódog szüz Máriát miképpen teremtött állatját tekéletösben teremthette volna állat szerént való tekéletös-ségbe, de ezt nem tehetete volna, hogy tekéletösben anya lett volna.»

A kódex téved; mint látható, azt kellene írnia, hogy az Istenanyát az Úr nem az állat szerént, hanem a történet szerént való tökéletességben teremthette volna tökéletesebbnek.¹ De nem valószínű, hogy az egyszerű olvasók így is megértették volna. A jámbor apácák aligha sejtették, hogy az «állat szerint való tökéletesség» annyi mint «essentialis perfectio», olyan sajáttság, amely valamely dolog lényegéhez vagy állagához tartozik: valami, ami nélkül a dolog nem lehet az, ami; a «történet szerént való tökéletesség» pedig: «perfectio accidentalis», vagy egyszerűen csak accidens, járulék, amely a dolgok mivoltának sérelme nélkül megváltozhatnak vagy el is maradhatnak. Persze, az okoskodás így sem ér sokkal többet a semminél: Isten nem teremthette másnak, tökéletesebbnek a dolgok lényegét, mint aminek valósággal teremtette. Mert a létező világ csak a meglévő lényekkel *ez a világ*; más lényekkel mások lennének a teremtett dolgok, és egészen új kosmos támadna. Egyszóval: a meglévő világot Isten csak úgy teremthette volna tökéletesebbé, ha a teremtményeket tökéletesebb járulékokkal alkotja meg, mint ahogy valóban megalkotta.

A világ teremtésének fő-fő oka: az abszolút lény jósága. Az Érsekújvári k. nemcsak azt tudja, hogy az abszolút lény a gondolható legnagyobb jó, mint Aristoteles vallja, hanem azt is (465.), hogy «de ratione boni et perfecti est largiri aliis suam bonitatem et perfectionem. II. Coeli:

Jónak ez tulajdonsága,
Hogy oszoljon ő jósága.
Azért isten ezt megtevé:
Ő jóságát sokkal közlé,
Mert teremté az világot
És benne való sok jóságot.

¹ V. ö. *Stell.* lib. 1. p. 2. art. 3. cap. 8. Quaeritur, utrum deus potuerit ipsam facere perfectiorem vel meliorem, quam fecit?... Licet enim deus omnem creaturam in perfectione accidentali possit in infinitum facere meliorem: in perfectione tamen essentiali non potest facere meliorem. Verbi gratia: non potest facere quaternarium maiorem, quia si fieret maior, iam non esset quaternarius, sed alius numerus, quia unitas addita in numeris varia t speciem secundum Arist. Sic a simili: licet deus potuerit beatam virginem ut dei creaturam velut mulierem facere meliorem in perfectione accidentali, tamen non potuit facere, ut esset melior mater et melioris filii mater et ordinata ad maius bonum.

Bővebben szól a kérdéstről a Tihanyi k. (197—198.)

«Úgy mond az szent Gyenis doktor: Az jó önmagának egyebekkel közlője. De az isten felséges (= a legfőbb) jó, kinél jobb nem gondoltathatik. Szükség lön azért valaminemű okos állatot terömtenie, kit az ő jóvoltába részesítene és kivel az ő jóvoltát közlené. És így végezteték el az Istentől, hogy az angyali természet terömtelnék lelki és értelmes állatba, hogy az Istent megérténé, értvén szeretné és szeretvén örökké bírná.» Aztán nemcsak angyalokat, embert is kellett teremteni két okból. «Első okból imezből: mert miképpen szükség lön Istennek az lelki állatokat, az angyalokat terömtenie, ezönképpen szükség lön csak testi állatokat is terömtenie, mint az földet, egeket. Továbbá szükség lön oly állatot is terömtenie, hogy ki fél részént lelki volna és fél részént testi: ez immár az embőr. Az embört kegyég szükség lön teremtenie azért, hogy az Istennek dolgai tekéltösök legyenek.»

Talán fölösleges is rámutatni, hogy a hely ismét a Pelbárt bővebb szövegéből van kivonva.

«A jóságának — olvassuk ott — közölnie kell magát. Ez a mondás Dénesnél található, De angelica hierarchia, c. X., de Aristoteles is ekkép szól, lib. I. Eth.: A jó annál istenibb, minél közönségesebb. Tehát mivel Isten a legfőbb mértékben jó, helyesnek látta, hogy valami okos teremtményt hozzon létre, hogy azt a maga jóságában részesíthesse. És az Isten elhatározta, hogy szellemi és értelmes létben angyali természetet terem, amely értelmével ő benne részesülhessen. Ez a megokolás Augustinus mondásaiból van merítve, Enchir. c. VI., de a Magister Sententiarum is átvette, II. dist. I. cap. V. «Azt hisszük — mondja — hogy a teremtett dolgoknak, égieknek és földieknek, láthatóknak és láthatatlanoknak oka nem egyéb, mint a Teremtő jósága, mivelhogy az egy és igaz Isten mint legfőbb jó másokat részesíteni akart a maga örök boldogságában... Úgy alkotta tehát az értelmes természetet, hogy a legfőbb jót megértse, megértve szeresse, szeretve bírja és bírva benne gyönyörködjék.

Aztán az emberi természet teremtését is elhatározta. Erre első okul szolgált a világ tökéletessége és szépsége. Ugyanis az isteni jóság kinyilatkoztatására, hatalmának és fölségének megmutatására különféle rendű és sokféle teremtményt kellett alkotnia. Jelesül: némelyeket tisztán testeket, mint a Magister írja, II. dist. I. Bonaventura pedig azt következteti, hogy ahol összetehető szélsőségek vannak, ott a szélső tényezőkből összetett valamely középtagnak is kell lennie. V. Phys. Minélfogva a világ teljességételére ez a három nem kívántatik. Teremteni kellett tehát olyan lényt is, amely testből és lélekből van összetéve. Ez az ember.»¹

Egy másik osztályozás, mely Érsekújvári k. 133. lapján olvasható, a teremtett lényeket öt csoportba sorozza: kövek, növények, állatok, emberek, angyalok.

«Mert ez világon vannak kevek, kik sem élnek, sem éreznek. Vannak fivéek és fák, [kik] jóllehet ő természetekben éljenek, de maga nem érez-

¹ Stell. I. 1. p. 1. art. 1. c. 1.

nek... csak zöldelnek és virágoznak... [Vannak] három lelkes állatok : élnek, éreznek, de okosságok nincs válogatásra. Vannak angyalok, kik élnek, éreznek és okosságokkal választást tudnak tennie.» Végre van ember, akiben «minden állatból valami rész vagon.» «Vagyon kez része az kevekkel, mert [vagyon] létele. Vagyon élése az fákkal. Vagyon érzékenysége az harmokkal. Vagyon értelme és okossága az angyalokkal.» V. ö. Pelb., *De Stis*, in *Nativ. Dni*, s. I. F—H.

Az anyagi világ négy éltető állatból áll: tűzből, vízből, földből és levegőből.¹ Az emberről pedig tudni kell, hogy két állat van benne: «lélek és test, és e kettő mindenkoron egymással vív és ő közölök mindenik vonzza az okosságot az ő kívánságára egymás ellen. És miért a lélek nemes állat, Istennek képére teremtetett: mindenha jókat kíván; de miért a test hitványságos állatból szereztetett, az földből: mindenha gonoszokat kíván, ki léleknek kárhoztájára vagon.»²

A lelket az ember nem szüleitől kapja, hanem közvetlenül Isten teremti a szülők által nemzett testbe. «Mihelyt az test megtagozik, a lélek ottan terömtetik».³ Az embernek ismét öt «értelme», avagy «érzékenysége» van: látás, hallás, nyeldekülés, illatozás, illetés.⁴

Ez az az «öt kapu», amelyet kinek-kinek szüntelenül szerelmest retesz alatt kell tartania, ha szívét-lelkét a rossztól meg akarja őrizni.

A Tihanyi k. szerint Isten az emberi lelket a saját hasonlatosságára teremtetete.

«Mert miképpen az Isten három szömélyébe és egy állatjába: ugyan-ézőnképpen Uristen embörnek lelkét úgy terömtötte, hogy egy állatjába és három vagon benne: tudniamint emléközet, értelem és akarat».⁵

Hasonló részlet találkozik még az Érdy-k. 461. lapján a kódex transfiguratiói prédikációjában:

«Mert miért Szentháromság uristen az ő szent színére-személyére teremtetete az embert, azonképpen három rendbéli hajlokot szöröze öneki ennen magában, hogy mikoron hozjá jöne, nála lakodalmat találna: tudnia illik Atya uristen embernek elméjében, Fiú uristen embernek értelmében, Szentlélek uristen embernek akaratjában. Ezek az nemes cellák embernek lelkében. Annak okáért is három részben vagon embernek ő feje. Kiről úgymond Szent Bernát doktor: Szentháromság uristen lakozván embernek lelkében, istenessé teszi ötet és boldoggá: Atya úr isten elméjét bel teljesítvén jó elmélködésekkel és igyökezettel, Fiú uristen ő értelmét bölcses-

¹ Érdy-k. 15., 570. stb.

² Lobkowitz-k. 284. Bod.-k. 9.

³ Tihanyi k. 68.

⁴ Nagyszombati k. 358. Érsekujv. k. 531., 532. Példák könyve 133.

⁵ Tihanyi k. 94. *Stellar*. lib. 5. p. 3. art. 1. Nam sicut deus est trinam in persona et unus in essentia: ita animam hominis fecit deus trinam in potentiis et unam in essentia; quia intellectus, memoria, voluntas tres potentiae, una anima sunt.

séggel és tiszta isteni ismerettel, Szentlélek akaratját, ki szívében vagyon, isteni buzgó szeretettel.»¹

Az ember rendeltetésével is megpróbálkoznak. A világon, mondják, semmi sincs önmagáért, egyik lény a másikért van, a jó a jobbért, a tökéletesebbért, ez a még tökéletesebbért és így tovább. Az ember minden más földi állatnál tökéletesebb, tehát minden más az emberért van. De az embernél is van tökéletesebb lény: az Isten: tehát az ember Istenért van teremtvé. Az okoskodás megtalálható az Érsekújvári kódexben:

Látod ez széles világot
És bénne való sok jószágot.
Számptalan jó vagyon benne,
De mind semmi ember ellen.

Scimus enim quodammo do quia finis omnis. 2° Phys.

Mert mi, kik emberek vagyunk,
Olyha mindeneket vallunk.
Mindenek vadnak miértünk,
Kit bölcs mestertől értünk:

Omnis enim finis praestantior est eorum, quae ordinata sunt ad finem. Primo Ethicorum.

Aristotiles azt vallja,
Hogy azt jobb állattá tartja,
Azkiért más állat vagyon,
Hogynem az, ki érte vagyon.

Ember kedig jó állat lön,
Isten még annál is jobb lön.
Azért ember úgy lött vala,
Hogy őt Isten bírja vala.²

Az ember tehát Isten szolgálatára van rendelve. Azt az utat, amelyen ezt a kötelességét teljesítheti, objektíve első

¹ V. ö. Pelbárt, *De Stis, de Transfig* s. 2. G. Spiritus sanctus... designavit, quod videlicet homo debet deo facere in anima sua tria tabernacula ad inhabitandum. Unum deo patri in memoria, unum dei filio in intellectu, unum quoque spiritui sancto in voluntate. Nam secundum quod Bernardus dicit: Deus inhabitat animam sanctam, et deiformem efficit. Pater quidem memoriam implendo sancta intentione et meditatione. Filii intelligentiam implendo lucida dei cognitione, et spiritus sanctus voluntatem implendo suavi amore.

² Érsekújv.-k. 458. A gondolat az Érdy-k. 596. lapján is megtalálható. «Kiről [úgymond] értelemnek mestőre [azaz Petrus Lombardus, a 'magister sententiarum'] ca. VIII.: miként teremtették ember az okért, hogy szolgálja az úr istennek, azon törvény alatt teremtették ez világ benne valóval, hogy szolgálja emberi természetnek.» Vö. Pelb. *De Stis*, de Simone et Juda s. 1. B. Unde magister sententiarum cap. VIII. dicit: Sicut factus est homo propter deum ita, ut serviret ei: ita mundus factus est propter hominem, ut ei serviret. Positus est ergo homo in medio, ut ei serviretur et ipse serviret. Haec ille.

sorban az erkölcsi törvény, a *lex naturae*, szubjektíve a lelkiismeret jelöli ki számára. A lelkiismeret valamely konkrét cselekedet erkölcsiségéről, jóságáról vagy helyességéről alkotott gyakorlati ítélet: kell-e, szabad-e *ezt* megcselekednem; de egyúttal érzelmi-akarati mozzanat is, belső szózat, amely tilalmaz, sürget, vagy megenged: «ne tedd meg,» «tedd meg,» avagy: «megteheted, de nem vagy köteles megtenni.» Ítélezése a skolasztikusok szerint syllogistikus természetű, vagy legalább is syllogismusba foglalható. A syllogismus főtétele mindig valamely erkölcsi törvény. Az emberi lélek úgy van alkotva, hogy csodálatos könnyűséggel ismeri fel az általános erkölcsi törvényeket: ez a csodálatos készség a *synteresis* (συντήρησις = megóvás), vagy mint Aqu. Sz. Tamás nevezi: a «lelkiismeret szikrája», a «scintilla conscientiae», a «habitus primorum principiorum practicorum.» Az altétel: az adott konkrét eset; a *conclusio*: a lelkiismeret szava, a «*dictamen conscientiae.*»

De van egy másik elmélet is. Némelyek, mint Szent Bonaventura, a *conscientia* fogalmából kizárják az érzelmi-akarati elemeket és csupán a megismerést értik rajta; viszont a *synteresis* nevét azokra az érzelmi elemekre viszik át, amelyek a megismerés közbejöttével az akaratot a jóra ösztökélik és a rossztól elfordítani törekednek.

Az Érdy-kódexben van egy hely (24—25.), amely ezekkel a dolgokkal foglalkozik.

«Tanuságunk lészen arról, mi légyen az lelkiismeret állatja szerint. Reáfelel Aureolus: Az lelkiismeret mondatik emberi igyeközetnek tekéltetés hajlása valamit tenni, vagy nem tenni, lelki erős végezettel. Kinek értelme mellé szólván szentírásbeli doktorok azt végezik, hogy . . . az teremtő Isten . . . négy rendbeli hatalmas jószágokat . . . adott embernek. Első mondatik: természetnek törvénye. Ezzel élnek mind az pogányok. Ki embernek ezvilági életére jó és hasznos, demaga nem idvezölnek vele az szent keresztyén hitnek kivüle. Másod mondatik: okosság . . . Ki mondatik: az léleknek ere nemcsak jónak-gonosznak ismeretire, de még jónak is indulatjára ő mivolta szerint szabad akaratából. Arról mondja pogány böles is, I. ethi.: az okosság koronkéd [= mindig] jóra vágyódik.¹ Harmad hatalmasság [= potentia] vagyon: embernek lelkében lelkiismeret, ki mondatik első teremtés szerint lelki világoosságnak . . . kinek miatta az jó lélek mind jót, mind gonoszt megismer és mit kell avagy nem kell tenni. Negyed mondatik: *synteresis*: az lelkiismeretnek szikrája, kinek oly nagy hatalmas értelme vagyon, hogy azon szempillantásban megérzi és megismeri, valami dolog az léleknek javára avagy veszedelmére vagyon. Annak okáért minden hatalmát az léleknek koronkéd jóra igazgatja, mint ő felőle lehet, és az gonosztételnék ellene rugódozván.»

¹ Vö. Érdy-k. 516. «az okos lélek mindenkoron jóra vágyódik, primo ethicorum».

A kódex fejtegetései nagyobbbrészt hiven tükröztetik a forrás-szöveget, Pelbárt egy ádvénti prédikációjának megfelelő pontját,¹ de eltérés is akad közöttük. Pelbárt mindvégig ragaszkodik a lelkiismeret Bonaventura-féle értelmezéséhez. Az erkölcsi eltökélés folyamatában Halézi Sándorral három mozzanatot különböztet meg. Az első a természeti törvény diktátuma «A természeti törvény azt diktálja a léleknek, hogy a rosszat kerülni és a jót cselekedni kell. Ez után következik az elme ítélkezése. Az elme megadja a minort, ekkép ítélve: 'ez rossz', és ehhez hozzájárulván a megfelelő conclusio: hogy tehát 'ezt nem szabad megtenni,' kialakul a lelkiismeret. Végre meglévén az ítélet, hogy a dolognak így kell lennie, sor kerül a synderesisre... amely az akaratot arra ösztökéli, hogy ezt a rosszat meg ne tegye, avagy a jót cselekedje, és tiltakozik a gonosz ellen.»

A *Pomerium* ebben az értelemben írja a lelkiismeretről, hogy az «credulitas intentionis ad aliquid faciendum vel non faciendum, animi deliberatione firmata,» vagyis: az elmének olyan vélekedése, amelyet a léleknek hozzájáruló döntése, conclusiója nyomósít. A karthauzi szószzerinti fordításában elhomályosul ez az értelem. Még nagyobb baj, hogy a kódex a synteresis magyarázatában változtat a Pelbárt szövegén. A *Pomerium* mindössze ennyit mond: «A lélek negyedik adománya a synderesis, a lelkiismeret szikrája, mely az akaratot

¹ Pelb. *Pom. de Tempore*, Dominica III. Adventus, s. 3. D. De conscientiae entitate considerandum est, quid sit conscientia et quomodo in homine operatur ad salutem acquirendam... Pro quo notandum est, quod secundum Aureo. in compendio suo, li. II. ca. LII. . . . definitur sic: Conscientia est, inquit, credulitas intentionis ad aliquid faciendum vel non faciendum animi deliberatione firmata. Ubi advertendum est secundum theologos doctores, quod misericors deus creando animam humanam pro suo habitaculo ordinavit in ea et indidit quatuor praecipua naturalia, per quae vitaret pericula animae et fugeret fugienda . . . Primum est lex naturalis. De qua Rom. II.: Gentes, quae legem non habent, naturaliter ea, quae legis sunt, faciunt. Quae ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum. Secunda est ratio, quae secundum Aureo, ubi supra, est vis animae non solum cognitiva boni et mali, sed etiam motiva ad appetendum bonum per liberum arbitrium. Unde I. Eth. Ratio semper deprecatur ad optima. Tertium in anima est conscientia. De qua Alvarus li. de planctu ecclesiae dicit, quod sicut lumen candelae vel lucernae ponitur in domo, ut pateant et discernantur ea, quae in domo sunt, sic deus posuit conscientiam in medio cordis vel animae rationalis tamquam lumen, quo videat anima et discernat, quid facere vel non facere debeat. Quartum in anima est synderesis, quae est scintilla conscientiae stimulans voluntatem ad bonum faciendum et abhorrens omne malum. Unde secundum Alex. de Ales. III. pte Summae. lex naturalis dicitur animae omne malum fugiendum et bonum faciendum. Post hoc sequitur iudicium in ratione, quae assumit minorem iudicando, quod hoc est malum . . . et sic formatur conscientia concludendo, quod hoc non est faciendum. Ulterius facto iudicio, quod sic debet esse, sequitur synderesis . . . quae stimulat voluntatem ad non faciendum tale malum, vel ad faciendum bonum et remurmurans contra malum.

a jó cselekvésére ösztökéli és visszariad minden gonosztól.» A kódex szerint a «synderesis a lelkiismeret szikrája, kinek oly nagy hatalmas értelme vagyon, hogy azon szempillantásban megérzi és megesmeri, valami dolog az léleknek javára, avagy veszedelmére vagyon. Annak okáért minden hatalmát az léleknek koronkéd jóra igazgatja» stb. A karthauzi nem veszi észre, hogy amit a «sajátjából» beékel, a Tamás-féle synteresis-magyarázat, sehogy sem illik belé az általa addig követett bonaventurái sorozatba. Egyszerűen agyonüti megelőző fejtegetését, s az olvasóra hagyja, hogy az ellentétes állítások zavarából kibontakozzék.

Magától érthető, hogy a kódex az üdvösség fontos tényezőjét látja a lelkiismeretben. A szövegek nyomatékkal hangoztatják, hogy a lelkiismeret nélkül «soha senki jól nem élhet, nem üdvözülhet». És hivatkoznak Szent Péter mondására: «Éljetek igazán ti lelkiismerettöknek regulája szerint, kibenvettőt az idvesség.» A középkori magyar írók és tudósok mind ezen az alapon állanak: kövesd a lelkiismereted szavát — azaz tégy jót és kerüld a bűnt. A természetes jócselekedet nem elég az üdvösség elnyerésére; de aki jól él és a bűn által nem teszi magát alkalmatlanná Isten kegyelmére, attól Isten nem tagadja meg kegyelmét s megadja neki mindazt a malasztot, amely az üdvösségéhez szükséges.

HORVÁTH CYRILL.